

Ερμηνευτικά και μεταφραστικά προβλήματα της Θηρευτικής εικονοποιίας στον *Αΐαντα* του Σοφοκλή: Η περίπτωση του Προλόγου

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ επικεντρώνεται στην εξέταση του *Αΐαντα* του Σοφοκλή υπό το πρίσμα των μεταφραστικών και ερμηνευτικών προκλήσεων που θέτει η επαναλαμβανόμενη χρήση της «θηρευτικής εικόνας» στο έργο. Η ανάγνωσή μας επικεντρώνεται σε επιλεγμένα χωρία της προλογικής σκηνής του έργου (1-133) καθώς ο τραγικός ποιητής από την αρχή του δράματος εισάγει με ιδιαίτερη δεξιοτεχνία τις εικόνες που σχετίζονται με τον κόσμο της θήρας,¹ ζήτημα που πρόκειται να διαδραματίσει σημαίνοντα ρόλο κατά τη διάρκεια του έργου.² Ειδικότερα θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε όρους και εκφράσεις του σοφοκλείου κειμένου που ανήκουν στο λεγόμενο «κυνηγετικό» λεξιλόγιο όπως *θηρώμενος*, *ίχνεύω*, *βάσιν κυκλοῦντα*, *κατ' ἵχνος ἄσσω*.³ Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της

¹ Με το ζήτημα του Προλόγου του συγκεκριμένου έργου και τον ρόλο που διαδραματίζει για την κατανόηση του υπόλοιπου έργου ασχολείται η Cresci (1974: 217-225). Η Παπαδόδημα (2018: 31) κάνει λόγο για «το μοτίβο της (στρεβλής) θήρας, αληθινών ή απατηλών εχθρών». Ο *Αΐας* φυσικά δεν είναι το μοναδικό έργο του Σοφοκλή, το οποίο ξεκινά με σκηνή ίχνηλασίας, αλλά και το πρώτο μέρος από το έργο *Οιδίπους Τύραννος* καλύπτεται από μία εξαντλητική αναζήτηση μιας παλαιότερης εγκληματικής ενέργειας. Βλ. σχετικά Segal (1989: 395) [=Segal (1995: 16)]. Την ομοιότητα των δύο έργων αναδεικνύει και ο Schnapp (1997: 102).

² Ο Finglass (2011: 54) και Finglass (2019: 170) σημειώνει πως η χρήση των επαναλαμβανόμενων θεμάτων συμβάλλει στην καθοδήγηση του κοινού για να συνδέσει τα διάφορα τμήματα του έργου. «Κατ' αυτόν τον τρόπο, έτσι όπως χρησιμοποιεί τη σύνδεση των θεμάτων, και έτσι όπως παρουσιάζει τους χαρακτήρες και χειρίζεται τη δομή, ο Σοφοκλής φροντίζει ώστε να αποτελεί το έργο του μια ικανοποιητική ενότητα» (2019: 173).

³ Όλες οι παραπομπές στα έργα του Σοφοκλή προέρχονται από την πιο πρόσφατη έκδοση των Lloyd-Jones και Wilson (1990), ενώ για τις συντομογραφίες των ξενόγλωσσων περιοδικών ακολουθείται ο κατάλογος της *L'Année Philologique*.

περιγραφικής μεταφρασεολογίας⁴ η προσέγγισή μας μέσω της συγκριτικής εξέτασης πολλαπλών μεταφράσεων στοχεύει σε μια ουσιαστικότερη διερεύνηση του πρωτότυπου κειμένου, ώστε με τον σχολιασμό και την αποτίμηση των διαφορετικών μεταφραστικών τρόπων να αναδειχθεί η σύνδεση μετάφρασης και ερμηνείας. Τα μεταφραστικά παράλληλα προέρχονται από νεοελληνικές αποδόσεις του κειμένου και το κριτήριο επιλογής τους συναρτάται με το ότι προσφέρονται για την πληρέστερη κατανόηση των ερμηνευτικών προβλημάτων που θέτει το έργο.⁵

Το έργο αρχίζει με τη θεά Αθηνά σε ρόλο προλογίζοντος προσώπου τη στιγμή που παρατηρεί επισταμένως τη θηρευτική δραστηριότητα του Οδυσσέα: στ.1-2: *ἄει μὲν, ὦ παῖ Λαρτίου, δέδορκά σε / πειρὰν τιν' ἔχθρῶν ἀρπάσαι θηρώμενον*. Ο Οδυσσέας εισέρχεται προσεκτικά στη σκηνή και «η ὄρασή του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί 'θηρευτική', αφού ανιχνεύει τον χώρο για να δει πού βρίσκεται ο Αίας και, γενικά θέτει τους όρους για μια σκηνή σύμφωνη με τον τρόπο και τον κόσμο της θήρας»:⁶ Η πρόταξη στην αρχή του πρώτου στίχου του χρονικού επιρρήματος *ἄει* και του συνδέσμου *μὲν* δεν γίνεται τυχαία από τον ποιητή, αλλά έχει ως στόχο να παρουσιάσει τη μόνιμη και σταθερή συμπαράσταση της θεάς στον Οδυσσέα και ταυτόχρονα προβάλλει το μόνιμο χαρακτηριστικό της δράσης του τελευταίου, το στήσιμο ενέδρας

⁴ Ο Γραμμενίδης (2015: 33) επισημαίνει πως η κριτική των μεταφράσεων εντάσσεται στην περιγραφική μεταφρασεολογία, η οποία ασχολείται με τις υπάρχουσες μεταφράσεις και τις συγκριτικές αναλύσεις πρωτοτύπου και μεταφράσματος. Οι Περιγραφικές Μεταφραστικές Σπουδές δεν έχουν ως στόχο τις κανονιστικές προσεγγίσεις ούτε αποσκοπούν στη διαμόρφωση μιας κλίμακας αξιολόγησης του μεταφραστικού προϊόντος αλλά καταγράφουν τις πραγματικές μεταφραστικές επιλογές σε συγκεκριμένα σώματα κειμένων και συμβάλλουν στην ανίχνευση των κειμενικών και εξωκειμενικών αιτιών που οδήγησαν το μεταφραστή στις εντοπιζόμενες λύσεις. Βλ. σχετικά Λουπάκη (2005: 7-8). Παρά το ότι ο σχολιασμός μας δεν αποσκοπεί στη σταχυολόγηση μεταφραστικών αστοχιών των μεταφραστών ούτε εστιάζεται στο ενδεχόμενο αρχαιογνωστικό τους έλλειμμα (Στεφανόπουλος 2011: 310), το κείμενο-πηγή και η φιλολογική του ερμηνεία παραμένει σταθερό σημείο αναφοράς στην αποτίμηση των μεταφραστικών λύσεων.

⁵ Ο Στεφανόπουλος (2011: 307) τονίζει πως «η πληρέστερη καταγραφή των νεοελληνικών μεταφράσεων των τραγωδιών [...] παρότι αποτελεί προϋπόθεση για να μελετηθεί εγκυρότερα σημαντική πτυχή της πρόσληψης της τραγωδίας, παραμένει ακόμα desideratum».

⁶ Για τη διατύπωση εντός των εισαγωγικών βλ. Περοδασκαλάκης (2012: 25-26).

στους εχθρούς του. Ακόμη και η μετοχή *θηρώμενον* που μεταχειρίζεται η Αθηνά στον δεύτερο στίχο και προέρχεται από το ρήμα *θηράομαι-ῶμαι* σε συνδυασμό με το απαρέμφατο *ἀρπάσαι* και το ουσιαστικό *πεῖρα* χρησιμοποιείται με τη σημασία της απόπειρας και της γρήγορης επίθεσης εναντίον των εχθρών. Αυτή η σφοδρότητα και η ταχύτητα στις ενέργειες του Οδυσσέα αποτυπώνεται και στην παρήχηση του 'ρ' που επανέρχεται στους δύο πρώτους στίχους: *ἄει μὲν, ὦ παῖ Λαρτίου, δέδορκά σε / πεῖράν τιν' ἔχθρων ἀρπάσαι θηρώμενον*.⁷

Ωστόσο η έκφραση *πεῖράν τιν' ἔχθρων ἀρπάσαι θηρώμενον* του δεύτερου στίχου του έργου αποτελεί αντικείμενο ερμηνευτικής διχογνωμίας ανάμεσα στους μελετητές. Οι ερμηνευτικές γραμμές είναι δύο: η πρώτη αναγνωρίζει στη λέξη *πεῖρα* τη σημασία της επίθεσης σε βάρος των εχθρών και υιοθετείται από τους Cambell, Jebb, Kamerbeek, de Romilly και τον Finglass.⁸ Η δεύτερη απαντά στο αρχαίο σχόλιο *ἄει ὄρω σε, ὦ Ὀδυσσεῦ, τὴν παρὰ τῶν ἔχθρων σοι γινομένην βλάβην ζητοῦντα προῦφαρπάσαι· οἶον, εἰ ἐπιβουλεύει σοί τις, σπουδάξεις τὴν ἐπιβουλήν τὴν κατὰ σοῦ γενομένην αὐτῷ τῷ ἐπιβουλεύσαντι βλαβεράν γενέσθαι*.⁹ εδῶ η ἔμφαση τίθεται στην προνοητικότητα του Οδυσσέα, ο οποίος με το κυνήγι του προλαμβάνει τα δόλια σχέδια των εχθρών.

Η ερμηνευτική δυσκολία μεταφέρεται και στην απόδοση της κυνηγετικής αυτής εικόνας από τους μεταφραστές του έργου: «να στήνεις δόκανα να πιάσεις / σαν τ' αγρίμι / τους εχθρούς σου» (Μύρης), «να κυνηγᾶς σε βλέπω / για να σκαρώσεις

⁷ Καψάλης (1989: 14-15).

⁸ Για την υιοθέτηση της συγκεκριμένης ερμηνευτικής γραμμής βλ. ενδεικτικά Campbell (1880: 11 ad 2), Jebb (1896: 10 ad 2), Kamerbeek (1963: 19 ad 2), de Romilly (1976: 2 ad 2) και Finglass (2011: 138-139 ad 1-2). Ο Stanford (1963: 52-53 ad 2) αν και αναγνωρίζει πως η λέξη *πεῖρα*, -την οποία επιλέγουν αρκετοί εκδότες- ενέχει αυτή τη σημασία της επίθεσης σε βάρος των εχθρών, υπογραμμίζει ότι στο εν λόγω χωρίο μια τέτοια ερμηνεία αποκλείεται για τον απλό λόγο πως ο Οδυσσέας προσπαθεί να συλλέξει πληροφορίες και δεν έχει στόχο να επιτεθεί στους αντιπάλους του.

⁹ Χριστοδούλου (1977: 14 ad 1c). Ο Μιστριώτης (1888: 75 ad 4) επίσης θεωρεί πως η *πεῖρα* στον συγκεκριμένο στίχο είναι το «το μηχανήμα των εχθρών». Αντίθετα ο Kamerbeek (1963: 19 ad 2) απορρίπτει την παρατήρηση του αρχαίου σχολιαστή προβάλλοντας το ακόλουθο επιχείρημα: “in his desire to hear too much *θηρώμενον* the scholiast has suffered himself to be carried away by his subject”.

στους εχθρούς σου κάποιο κρυφό παιχνίδι» (Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη), «σε βλέπω να προσπαθείς / να σκαρώσεις κάποιο κρυφό σχέδιο ενάντια στους εχθρούς σου» (Κουταλόπουλος), [οι μεταφραστές υιοθετούν την πρώτη άποψη].¹⁰ Άλλοι μεταφραστές υιοθετούν τη δεύτερη άποψη και μάλιστα στις μεταφράσεις τους ενσωματώνουν το αρχαίο σχόλιο. Χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες περιπτώσεις: «το μάτι μου / σε παίρνει να βγαίνεις κυνηγός για να προλάβεις / την πλεκτάνη κάθε εχθρού» (Μαρωνίτης), «πάντα σε βλέπω που προσπαθείς ν' αρπάξης κάποιο κακό σχέδιο των εχθρών σου και να μην τ' αφήσης να πετύχει» (Λύκας), «Πάντα στα ίχνη του εχθρού / και πάντα έτοιμος να κάνεις / τον θηρευτή σου θήραμα, γιε του Λαέρτη» (Μπλάνας).

Άξια σχολιασμού είναι η μετάφραση του Μύρη καθώς μέσω της φράσης «να στήνεις δόκανα να πιάσεις τους εχθρούς σου» η θηρευτική εικόνα του Οδυσσέα εξειδικεύεται ακόμη περισσότερο, διότι το δόκανο είναι η παγίδα, η ενέδρα που στήνει κάποιος κυνηγός με σκοπό τη σύλληψη των θηραμάτων του. Με άλλα λόγια ο Οδυσσέας παρομοιάζεται με κυνηγό που όμως, αντί να κυνηγάει και να στήνει παγίδες στα ζώα, στήνει δόκανα για να παγιδεύσει τους εχθρούς του. Εξαιρετικά εύστοχη είναι και η προτίμηση της Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη και του Κουταλόπουλου, οι οποίοι αποδίδουν με το ρήμα «σκαρώσεις» τη λέξη «πέιρα» του πρωτότυπου κειμένου, ακριβώς επειδή το «σκαρώνω» έχει αυτή τη σημασία της «γρήγορης και κάπως πρόχειρης εκτέλεσης ενός κρυφού σχεδίου που στρέφεται εναντίον κάποιου»¹¹ και στην επακόλουθη εκτέλεση αυτού του σχεδίου. Πρόκειται για το αποτέλεσμα μιας διεργασίας του νου με στόχο την εξυπηρέτηση συγκεκριμένου σκοπού. Ως εκ τούτου

¹⁰ Την ίδια ερμηνεία αποδέχονται και ξένοι μελετητές στις μεταφράσεις τους όπως ο Jebb “seeking to snatch some occasion against thy foes;”, οι Golder και Pevear (1999) “hunting out some advantage against your enemies”, ο Lloyd-Jones στη μετάφρασή του στις εκδόσεις LOEB (1994) “to snatch some opportunity against your enemies;” και ο Finglass “hunting to seize some opportunity against your enemies”.

¹¹ Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (1998: 1215 s.v. σκαρώνω). Βλ. ακόμη και Μπαμπινιώτης (2019: 1857-1858 s.v. σκαρώνω).

στην περίπτωση της Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη και του Κουταλόπουλου η έμφαση τίθεται στην ευφυΐα του Οδυσσέα,¹² όμως απαλείφεται με τον τρόπο αυτό η κυριολεκτική εικόνα του κυνηγιού, αφού ο Οδυσσέας πράγματι σαν κυνηγόςκυλο ακολουθεί τα ίχνη του Αίαντα προκειμένου να τον εντοπίσει.

Αντίθετα ο Μπλάνας εκμεταλλεύεται πλήρως τη θηρευτική εικόνα του αρχαίου κειμένου όταν μεταφράζει «και πάντα έτοιμος να κάνεις / τον θηρευτή σου θήραμα» και μάλιστα επιλέγει και στα νέα ελληνικά λέξεις ομόρριζες με τη μετοχή *θηρώμενον*. Ο Οδυσσέας βρίσκεται σε ετοιμότητα, ώστε να προλάβει το κακόβουλο σχέδιο του Αίαντα και να μην το αφήσει να πετύχει. Οι ρόλοι πλέον έχουν αντιστραφεί και ο Μπλάνας με τη μετάφρασή του αποδίδει με ενάργεια αυτή την αντιστροφή των ρόλων. Ο Οδυσσέας μετατρέπεται από θήραμα σε θηρευτή και ο Αίας από θηρευτής γίνεται το θήραμα στο κυνήγι που πρώτος ο ίδιος έστησε σε βάρος των εχθρών του.

Το ανάπτυγμα της κυνηγετικής δραστηριότητας συνεχίζεται και στους στίχους 18-20, όπου ο Οδυσσέας επιβεβαιώνει τη θηρευτική του δράση στην οποία αναφέρθηκε η Αθηνά. Συγκεκριμένα αναφέρει τα εξής: *καί νῦν ἐπέγνωσ εὖ μ' ἐπ' ἀνδρὶ δυσμενεῖ / βάσιν κυκλοῦντ', Αἴαντι τῶ σακεσφόρῳ. / κείνον γάρ, οὐδέν' ἄλλον, ἰχνεύω πάλαι*. Η επιλογή της φράσης *βάσιν κυκλοῦντα* και του ρήματος *ἰχνεύω* παραπέμπουν σε λεξιλόγιο σχετικό με τη θήρα. Ακόμη και η εμφατική θέση στην οποία τοποθετούνται οι συγκεκριμένοι όροι προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία. Η φράση *βάσιν κυκλοῦντα* βρίσκεται στην αρχή του στίχου 19 και ολοκληρώνει το νόημα του στίχου 18, ενώ η φράση *ἰχνεύω πάλαι* βρίσκεται στο τέλος του στίχου 20. Με την τοποθέτηση της θηρευτικής ορολογίας σε εμφατικές θέσεις των στίχων (αρχή και τέλος) ο ποιητής προβάλλει ως βασικό χαρακτηριστικό του Οδυσσέα την ιχνηλατική του δραστηριότητα. Προκειμένου να εντοπίσει το θήραμά του, τον ασπιδοφόρο Αίαντα, ο

¹² Για τη συνάφεια ανάμεσα σε κυνηγετικούς όρους και ευφυΐας βλ. ενδεικτικά Garvie (2010: 103 ad 1-3, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία).

Οδυσσέας ακολουθεί κυκλική πορεία, κάνει με άλλα λόγια κύκλους γύρω από το ίδιο σημείο με τον ίδιο τρόπο που κινείται ένας κυνηγός όταν χάνει τα ίχνη της λείας του.¹³ Μάλιστα ακόμη και η επιλογή του ενεστωτικού χρόνου *ιχνεύω* σε συνδυασμό με το χρονικό επίρρημα *πάλαι* έχουν τη σημασία τους. Με τη χρήση του συγκεκριμένου ρηματικού χρόνου και του επιρρήματος ο ποιητής προσδίδει ιδιαίτερη ζωντάνια στο κείμενό του, καθώς παρουσιάζεται η διάρκεια της ιχνηλασίας του Οδυσσέα, η οποία έχει αρχίσει και συνεχίζεται και στο παρόν της δράσης.

Οι μεταφραστές γενικά αποδίδουν στις μεταφράσεις τους τις κυκλικές κινήσεις του Οδυσσέα:¹⁴ «σ' άντρα / εχθρό / τα βήματά μου κυκλοφέρνω, τον Αίαντα / Εκείνου τα ίχνη, ακολουθώ από ώρα» («Εν Κύκλω»), «Και τώρα το κατάλαβες καλά πως γυροφέρνω / άνδρα εχθρό, τον Αίαντα, ναι. / Εκείνον, όχι άλλονε ψάχνω από ώρα τώρα» (Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη), αλλά αστοχούν στη μεταφορά της κυνηγετικής εικόνας του πρωτότυπου κειμένου στις μεταφράσεις τους όταν χρησιμοποιούν εκφράσεις όπως «τα βήματά μου κυκλοφέρνω», «ακολουθώ από ώρα», «γυροφέρνω». Η Παπαδόδημα με την επιλογή της φράσης «κυκλώνω εχθρό» ενσωματώνει μια πολεμική εικόνα στη μετάφρασή της που εξειδικεύεται όμως ως κυνηγετική με την απόδοση της φράσης *ιχνεύω πάλαι* ως «που τόση ώρα κυνηγώ». Η πιο εύστοχη απόδοση του κυνηγετικού λεξιλογίου απαντά στη μετάφραση του Μύρη: «Ψάχνω να βρω τα χνάρια / ενός εχθρού μου, / του Αίαντος, σαν το λαγωνικό / φερμάρω». Ο Μύρης με την παρομοίωση που χρησιμοποιεί «σαν το λαγωνικό φερμάρω» ενισχύει ακόμη περισσότερο την εικόνα του κυνηγιού και επιβεβαιώνει τα λόγια της Αθηνάς στους στίχους 7-8. Συγκεκριμένα η Αθηνά στους στίχους αυτούς είχε

¹³ Για παραλληλισμούς με άλλα χωρία, όπου παρουσιάζονται τα κυνηγετικά σκυλιά που έχασαν τα ίχνη βλ. ενδεικτικά Jebb (1896: 8 ad 19), Stanford (1963: 57-58 ad 19-20) και Garvie (2010: 106 ad 18-19).

¹⁴ Και οι ξένοι μεταφραστές διατηρούν στις μεταφράσεις τους την κυκλική πορεία που ακολουθεί ο Οδυσσέας με σκοπό να εντοπίσει τα ίχνη του Αίαντα. Βλ. ενδεικτικά τη μετάφραση των Golder και Pevear (1999) “I’m hunting an enemy, circling his footprints Aias, the great shield” και του Finglass (2011) “And now you have well discovered that I am circling my steps towards a hostile man, Ajax the shieldbearer. For it is he, whom I have long been tracking”.

παραλληλίζει τη δραστηριότητα του Οδυσσέα με εκείνη του λακωνικού σκυλιού που λόγω της εξαιρετικής του όσφρησης εντοπίζει τα θηράματά του (εὖ δε σ' ἐκφέρει / κυνὸς Λακαίνης ὡς τις εὖρινος βάσις).¹⁵ Το ρήμα «φερμάρω» που επιλέγει ο Μύρης στο νεοελληνικό του μετάφρασμα όταν χρησιμοποιείται για κυνηγετικό σκυλί σημαίνει «οσμίζομαι στον αέρα για να εντοπίσω χτυπημένο θήραμα».¹⁶ Ως εκ τούτου η αίσθηση της όσφρησης είναι η κινητήριο δύναμη που κατευθύνει τα βήματα του Οδυσσέα για τον εντοπισμό του Αίαντα.

Μετά την παραδοχή του Οδυσσέα προς την Αθηνά πως ξεχύθηκε σε κυνήγι κατά του Αίαντα, ο πρώτος αποκαλύπτει και την αιτία της κυνηγετικής του δραστηριότητας. Πιο αναλυτικά, ο Οδυσσέας τονίζει πως διαδίδονται φήμες για ένα έγκλημα άνευ προηγουμένου, σύμφωνα με το οποίο την περασμένη νύχτα η λεία ολόκληρου του στρατού σφαγιάστηκε. Όλες οι ενδείξεις υποδεικνύουν για ένοχο τον Αίαντα. Ο Οδυσσέας όμως διατηρεί τις επιφυλάξεις του και έχει επωμιστεί το βάρος της διαλεύκανσης αυτής της σκοτεινής υπόθεσης. Ο ίδιος στους στίχους 29-33 αναφέρει πως ένας αυτόπτης μάρτυρας (ὄπτηρ)¹⁷ του εκθέτει (φράζει) τα γεγονότα με όλες τις λεπτομέρειες (κάδήλωσε) και ο Οδυσσέας δίχως την παραμικρή καθυστέρηση ακολουθεί τα ίχνη του Αίαντα (καί μοί τις ὄπτηρ αὐτὸν εἰσιδὼν μόνον/ πηδῶντα πεδία σὺν νεορράντῳ ξίφει / φράζει τε κάδήλωσεν· εὐθέως δ' ἐγὼ / κατ' ἶχνος ἄσσω.) Η έκφραση κατ' ἶχνος ἄσσω συνεχίζει την εικόνα του κυνηγιού και οι κινήσεις του Οδυσσέα παρομοιάζονται με αυτές του κυνηγετικού σκύλου, ο οποίος αμέσως κατευθύνεται και

¹⁵ Για τη συγκέντρωση περισσότερων χωρίων στα οποία γίνεται λόγος για τα Λακωνικά σκυλιά βλ. Μιστριώτης (1888: 77 ad 1), Garvie (2010: 104 ad 5-8) και Finglass (2011: 140 ad 7-8).

¹⁶ Βλ. σχετικά Μπαμπινιώτης (2019: 2162 s.v. φερμάρω).

¹⁷ Για την ιδιαίτερη σημασία που προσλαμβάνει η διαδικασία της αυτοψίας στους συγκεκριμένους στίχους κάνει λόγο η Γκαστή (1998: 176) και χαρακτηριστικά επισημαίνει πως «η δραστηριότητα του Οδυσσέα διαφοροποιείται σαφώς σε σχέση μ' αυτήν του ὄπτηρος· ο Οδυσσέας δεν βρίσκεται σε άμεση οπτική επαφή με το αντικείμενο της έρευνάς του, αλλά καλείται να ενεργοποιήσει τις πνευματικές του δυνάμεις αξιοποιώντας όσες ενδείξεις του παρέχουν τα ίχνη του εχθρού του και όσες πληροφορίες έχει από τον αυτόπτη μάρτυρα».

ορμάει στο θήραμά του. Ο Οδυσσέας άλλοτε μπορεί να αναγνωρίσει και να επιβεβαιώσει τα σημάδια που βλέπει (στ.32: *καί τὰ μὲν σημαίνομαι*), ενώ για άλλα ελλείψει ενδείξεων του προκαλείται σύγχυση δίχως να μπορεί να προσδιορίσει την ακριβή τοποθεσία του Αϊάντα (*τὰ δ' ἐκπέπληγμα, κούκ ἔχω μαθεῖν ὅπου*). Ακόμη και η χρήση του σπάνιου μέσου τύπου του ρήματος *σημαίνομαι* που χρησιμοποιείται μόνο εδώ στην τραγωδία¹⁸ με τη σημασία του «εξακριβώνω κάποιο πράγμα μέσα από την παρατήρηση αδιάσειστων στοιχείων» ενδεχομένως να προέρχεται από τεχνικό λεξιλόγιο για το κυνήγι.¹⁹

Σύμφωνα με τον αρχαίο σχολιαστή αυτή η αμφιβολία του Οδυσσέα αναφορικά με την αναγνώριση των αποτυπωμάτων θυμίζει εν πολλοίς τη δυσκολία των ανιχνευτών όταν καλούνται να αναγνωρίσουν ίχνη: *τά δὲ ἀπορῶ. τοιοῦτον γὰρ συμβαίνει περὶ τοὺς ἰχνευτὰς ἐπιταραττομένων τῶν ἰχνῶν, διὰ δὲ τὴν μανίαν δυσίχνευτος καὶ ἐπιτεταραγμένη ἢ βάσις γέγονε τοῦ Αἴαντος*.²⁰ Ενδεχομένως ο Μύρης να έχει υπόψη του το Αρχαίο Σχόλιο και να ενσωματώνει την ερμηνεία του στη μετάφρασή του καθώς κι αυτός αποδίδει τη δυσκολία αναγνώρισης των αποτυπωμάτων εκ μέρους του Οδυσσέα στην απουσία λογικής και μεταφράζει ως εξής: «κι άλλα χνάρια το βεβαιώνουν / και είναι και άλλα που με μπερδεύουν, / γιατί δεν έχουν λογική / και δεν με βοηθούν καθόλου».²¹

Η δυσκολία του Οδυσσέα να αναγνωρίσει τα αποτυπώματα ενισχύεται και από τις διαφορετικές γραφές που υιοθετούν οι εκδότες στα κείμενά τους για τον στίχο 33

¹⁸ Lloyd-Jones και Wilson (1990b: 9 ad 31-33).

¹⁹ Η άποψη αυτή ότι πιθανόν το *σημαίνομαι* ανήκει στο τεχνικό λεξιλόγιο υποστηρίζεται από τον Jouanna (1977: 174 σημ. 1), όπου αναφέρεται και στη σχετική μελέτη του Van de Wijnpersse. Βλ. επίσης Campbell (1880: 13 ad 32), Jebb (1896: 10 ad 32), de Romilly (1976: 35 ad 32-33), όπου και η αναφορά στο χωρίο I. 453 από τον *Κυνηγετικό* του Οππιανού (*μυξωτήρσι κύνες πανίχνια σήμαντο*) και Finglass (2011: 146-147 ad 31-33).

²⁰ Χριστοδούλου (1977: 22 ad 32a).

²¹ Ο Καψάλης (1989: 23) διατυπώνει την άποψη πως ίσως το θήραμα -εν προκειμένω ο Αίας- να έχει προκαλέσει ηθελημένα το μπέρδεμα στα ίχνη, ώστε να μην γίνεται εύκολα αντιληπτός από τον θηρευτή.

(τὰ δ' ἐκπέπληγμαι, κούκ ἔχω μαθεῖν ὅπου). Πιο αναλυτικά υπάρχουν μελετητές, οι οποίοι υιοθετούν τη γραφή ὄτου, γραφή που παραθέτουν τα περισσότερα χειρόγραφα αντί για το ὅπου αποδίδοντας τη σύγχυση που προκαλείται στον Οδυσσέα στο γεγονός πως δεν μπορεί να διακρίνει σε ποιον ανήκουν τα ίχνη. Ο Kamerbeek υπογραμμίζει τη δυσκολία της επιλογής μεταξύ ὅπου και ὄτου, αλλά τάσσεται υπέρ της λέξης ὄτου καθώς διατείνεται πως με την προτίμηση αυτή το νόημα του κειμένου καθίσταται περισσότερο σαφές.²² Ο Ζάκας επισημαίνει πως ο Οδυσσέας δεν ενδιαφέρεται καθόλου να εντοπίσει τον Αίαντα, αλλά κυρίως τον απασχολεί αν είναι πράγματι αυτός που διέπραξε τη σφαγή των κοπαδιών. Ως εκ τούτου θεωρεί επιβεβλημένη τη γραφή ὄτου.²³ Τη γραφή ὄτου αντί για τη γραφή ὅπου τυπώνουν και υιοθετούν στο κείμενο αλλά και στα μεταφράσματά τους και αρκετοί μεταφραστές.²⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του Λορεντζάτου «κι άλλα (πατήματα) καταλαβαίνω, γι' άλλ' απορώ και δεν μπορώ να καταλάβω τίνος είναι», της Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη «μερικά με σιγουριά τα βρίσκω (ενν. τα χνάρια), / για τα άλλα δυσκολεύομαι, δεν ξέρω ποιανού είναι, του Κουταλόπουλου «και κάποια ευθύς τα γνώρισα, / για άλλα όμως απορώ και δεν γνωρίζω τίνος είναι» και του Τοπούζη «τα δικά του (πατήματα) τα βλέπω / μα είναι και άλλα δεν ξέρω ποιου». Ακόμη και ο Μαρωνίτης αν και η μετάφρασή του τυπώνεται αυτόνομα χωρίς αρχαίο κείμενο, ακολουθεί την παραπάνω ερμηνευτική γραμμή και μεταφράζει «κάποια πατήματα μου φαίνονται δικά του, / άλλα με κάνουν να σαστίζω, και δεν μπορώ / να καταλάβω τίνος είναι». Σύμφωνα με τους μελετητές που υποστηρίζουν την παραπάνω εκδοχή η εικόνα του κυνηγού Οδυσσέα ενισχύεται

²² Kamerbeek (1963: 25 ad 33). Για τον Stanford (1963: 59 ad 32-33) αν και η λέξη ὅπου βρίσκει αρκετούς υποστηρικτές, το νόημα της φράσης γίνεται πιο αδύναμο με τη συγκεκριμένη επιλογή. Ειδικά για την περίπτωση του Stanford ο Jouanna (1977: 176 σημ. 1) αναγνωρίζει πως από όσους μελετητές προτιμούν τη γραφή ὄτου, ο Stanford είναι ο μόνος που αναγνωρίζει ότι η γραφή ὅπου υποστηρίζεται από τη χειρόγραφο παράδοση.

²³ Ζάκας (1891: 13 ad 32-33).

²⁴ Τη γραφή ὄτου ακολουθεί και ο Jebb (1896) στο κείμενο και στη μετάφρασή του “I recognize the footprints as his, but sometimes I am bewildered, and cannot read whose they are”.

ακόμη περισσότερο, διότι ο τελευταίος είναι σαν να παρουσιάζεται ως κυνηγόςκυλο, το έμπειρο μάτι του οποίου μπορεί αμέσως να διακρίνει πότε τα ίχνη που βρίσκει ανήκουν στα θηράματά του και πότε όχι. Ίσως πάλι η αμφιβολία του Οδυσσέα σχετικά με τα αποτυπώματα να λειτουργεί σαν μηχανισμός άμυνας γιατί δεν θέλει να πιστέψει πως ο Αίας πράγματι είναι ο ένοχος για τη σφαγή των κοπαδιών.

Επιχειρήματα υπέρ της γραφής όπου παρέχει ο Dawe καθώς το συσχετίζει με την ερμηνεία ολόκληρης της φράσης *κούκ ἔχω μαθεῖν*. Πιο αναλυτικά, θεωρεί πως ακριβώς επειδή το ρήμα *ἐκπέπληγμαι* συνεχίζει την κυνηγετική μεταφορά «οι ισοδύναμες λέξεις που αποδίδουν το απαρέμφατο *μαθεῖν* είναι τα ρήματα που έχουν τη σημασία του καταλαβαίνω, αντιλαμβάνομαι, παρατηρώ, ρήματα που θα ταίριαζαν εξαιρετικά με το *όπου*, ενώ στην περίπτωση του *όπου* θα ταίριαζαν ρήματα με τη σημασία του διακρίνω, ξεχωρίζω».²⁵ Στην πραγματικότητα η αβεβαιότητα που διακατέχει τον Οδυσσέα παρατηρώντας τα αλλόκοτα ίχνη, έχει ως αποτέλεσμα τη δυσκολία του να αντιληφθεί και να προσδιορίσει επακριβώς την τοποθεσία του Αίαντα. Το στοιχείο αυτό εντοπίζεται στη μετάφραση του Λύκα «κι άλλα απ' αυτά καταλαβαίνω και τα βρίσκω, απ' τα ση-/μάδια, και για άλλα έχω αμφιβολία και δεν μπορώ να / καταλάβω πού είναι αυτός» και του Μπάλτα «κι άλλα τα (αχνάρια) τα γνωρίζω, γι' άλλα όμως αμφιβάλλω και δεν μπορώ να μάθω πού είναι εκείνος».²⁶ Η

²⁵ Dawe (1973: 126 ad 33).

²⁶ Ανάμεσα στους μελετητές αυτούς συγκαταλέγεται και ο Campbell (1880: 13-14 ad 33), ο οποίος απορρίπτει την απλοϊκή εξήγηση ότι η φράση *τά μὲν ...* συνδέεται με τη φράση *τὰ δὲ* και πως και στις δύο περιπτώσεις εννοούνται τα ίχνη ως αντικείμενο των φράσεων για τον απλό λόγο πως ούτε το ρήμα *ἐκπέπληγμαι* δεν χρησιμοποιείται με αυτό το σημασιολογικό περιεχόμενο. Στο ίδιο μήκος σκέψης κινείται και η μετάφραση του Lloyd-Jones (1994) “Some things I can make out, but by others I am thrown off course, and I cannot discover where he is” και του Dutta (2001) “Those prints I can work out, but these are baffling; I cannot tell where he is”. Βλ. ακόμη Finglass (2011: 146 ad 31-33) καθώς και τη μετάφρασή του “and some features of the situation I can make out, but as to others I am thrown off course, and I cannot work out where he is”. Οι Lloyd-Jones και Wilson (1990b: 9-10 ad 31-33) για να ενισχύσουν τη θέση τους υπέρ της γραφής όπου μνημονεύουν και τον στίχο 1218 από το έργο *Οιδίπους ἐπὶ Κολωνῶν*. Για την άποψη αυτή βλ. σχετικά Μιστριώτης (1888: 80-81 ad 7). Ο Garvie (2010: 109 ad 33) επιχειρηματολογεί υπέρ της γραφής όπου διότι πιστεύει ότι το μέλημα του Οδυσσέα στον Πρόλογο όπως και των οικείων ατόμων του Αίαντα στο δεύτερο μέρος του έργου είναι να εντοπίσουν πού βρίσκεται

παραπάνω ερμηνευτική γραμμή φαίνεται πως ανταποκρίνεται περισσότερο στα συμφραζόμενα του κειμένου, ακριβώς επειδή ο ρόλος του Οδυσσέα είναι διερευνητικός και προσπαθεί να διαλευκάνει τα όσα συνέβησαν σε προγενέστερο δραματικό χρόνο, ώστε να εντοπίσει τον πραγματικό ένοχο της σφαγής των κοπαδιών. Αν ο Οδυσσέας εντοπίσει την ακριβή τοποθεσία του Αίαντα τότε θα μπορέσει να συμπληρώσει όσα κενά παραμένουν ακόμη σε αυτή του την ανιχνευτική αποστολή. Ωστόσο υπάρχουν και μεταφραστές όπως ο Ζούλας και η Παπαδόδημα, οι οποίοι λόγω αμφισημιών του κειμένου επιλέγουν μια περισσότερο ουδέτερη απόδοση της φράσης «στα ίχνη του ορμώ κι άλλα μεν τα βρίσκω, / μα γι' άλλα σαστίζω και δεν βγάζω άκρη» και «ορμώ ξοπίσω του, όμως δεν βγάζω άκρη. / Άλλα στοιχεία με μπερδεύουν κι άλλα με βοηθούν» αντίστοιχα. Παρόλο που και οι δύο μεταφραστές υιοθετούν στο κείμενο που τυπώνουν τη γραφή *όπου*, στα μεταφράσματά τους το επίρρημα αυτό απαλείφεται εντελώς.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει το συμπέρασμα πως οι μεταφραστές άλλοτε παραμένουν συνεπείς ως προς τη μεταφορά των εικόνων του πρωτότυπου κειμένου και στα μεταφράσματά τους και άλλοτε απαλείφουν στις αποδόσεις τους το «κυνηγετικό λεξιλόγιο». Αυτού του τύπου οι ασυνέπειες προς το κείμενο δεν είναι αυθαίρετες, αλλά οφείλονται στις αμφισημίες του κειμένου, αμφισημίες που επιτρέπουν διαφορετικές ερμηνείες και κατ' επέκταση διαφορετικές μεταφράσεις. Συχνά οι επιλογές των μεταφραστών υπαγορεύονται και από την ερμηνευτική αξιοποίηση των αρχαίων σχολίων, τα οποία ενσωματώνουν στο μετάφρασμα. Σε αρκετές μάλιστα περιπτώσεις η φιλολογική εγρήγορση των μεταφραστών αποτυπώνεται στις δραστικές «μεταστάσεις» με τις οποίες επιχειρούν

ο πρωταγωνιστής του έργου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη της de Romilly (1976: 35 ad 33), καθώς αν και στο κείμενό της υιοθετεί τη γραφή *όπου*, υποστηρίζει πως η γραφή *όπου* φαίνεται πως αποδίδει καλύτερα τα συμφραζόμενα του κειμένου.

να επιτύχουν ένα ισοδύναμο αποτέλεσμα, αναπαράγοντας με εναλλακτικούς τρόπους τη θερευτική εικονοποιία του προλόγου.

Βιβλιογραφία

Campbell, L. (1880), *Sophocles. The plays and fragments II*, London: Oxford University Press.

Cresci, L. R. (1974), “Il Prologo dell *Aiace*”, *Maia* 26: 217-225.

Γιόση, Μ., Δ. Κιούση, Α. Λάλου, Α. Σγουράκη, Π. Σκαρσουλή, Δ.Γ. Σπαθάρας, Ά. Τάτση, Στ. Χρονόπουλος, («Έν Κύκλω»), (1998), *Σοφοκλής Αΐας. Είσαγωγή - Μετάφραση*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Γραμμενίδης, Σ., Δημητρούλια, Τ., Κουρδής, Ε., Λουπάκη, Ε., Φλώρος, Γ. (2015), *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις της Μετάφρασης*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Dawe, R.D. (1973), *Studies on the text of Sophocles. Volume I The Manuscripts and the Text*, Leiden: Brill.

de Romilly, J. (1976), *Sophocle Ajax. Edition, introduction et commentaire*, Paris: Presses Universitaires de France.

Dutta, S. (2001), *Sophocles: Ajax*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ζάκας, Α. Ι. (1891), *Κριτικά και ερμηνευτικά παρατηρήσεις εις Αισχύλον, Σοφοκλέα, Λυσίου, Πλάτωνα, Λυκούργου και Δημοσθήνην. Μέρος Β΄ Σοφοκλής*, Αθήνα: Τυπογραφείον αδελφών Περρή.

Ζούλας, Α. Χ. (2008), *Σοφοκλέους Τραγωδίαι. Αΐας*, Αθήνα.

Finglass, P. J. (2011), *Sophocles Ajax*, edited with Introduction, Translation and Commentary, Cambridge: Cambridge University Press.

_____ (2019), «Αίας» στο Α. Μαρκαντωνάτος (επιμ.) *Σοφοκλής Τριάντα Δύο Μελέτες*, μτφρ. Κ. Δημοπούλου, επιμ. Χ. Τσαγγάλης, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 165-73.

Garvie, A. F. (2010), *Σοφοκλέους Αίας. Κριτική και ερμηνευτική έκδοση*, μτφρ. Ν. Τζένου, Νικ. Π. Μπεζαντάκος (επιμ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Καρδαμίτσα.

Γκαστή, Ε. (1998), «Σοφοκλέους Αίας: η τραγωδία της όρασης», *Δωδώνη* 27: 165-204.

Golder, H. και Pevear, R. (1999), *Sophocles Aias [Ajax]*, New York - Oxford: Oxford University Press.

Jebb, R. C. (1896), *Sophocles. The Plays and Fragments with critical notes, commentary, and translation in English prose, Part VII, The Ajax*, Amsterdam: Adolf M. Hakkert- Publisher.

Jouanna, J. (1977), "La métamorphose de la chasse dans le prologue de l' *Ajax* de Sophocle", *BAGB* 2:168-86.

Kamerbeek, J. C. (1963), *The Plays of Sophocles. Part I: The Ajax*, Leiden: E. J. Brill.

Καψάλης, Γ.Δ. (1989), Εικόνες από τον κόσμο των ζώων στον 'Αίαντα' του Σοφοκλή, *Δωδώνη* 42, Ιωάννινα.

Κουταλόπουλος, Α. (2009), *Σοφοκλής Αίας. Εισαγωγή - Ανάλυση - Μετάφραση - Σχόλια*, Αθήνα: Πατάκη.

Lloyd-Jones, H. και Wilson, N. G. (eds.) (1990a), *Sophoclis Fabulae*, Oxford: Oxford University Press.

_____ (1990b), *Sophoclea. Studies on the text of Sophocles*, Oxford: Clarendon Press.

Lloyd-Jones, H. (1994), *Sophocles Ajax. Electra. Oedipus Tyrannus*, Cambridge-Massachusetts - London: Harvard University Press.

Λορεντζάτος, Π. (2002), *Σοφοκλέους Αίας. Αρχαίο Κείμενο - Εισαγωγή - Μετάφραση*, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.

- Λουπάκη, Ε. (2005), *Η Διαφοροποίηση μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσματος: Η περίπτωση των κοινοτικών κειμένων*, Διδ. Διατρβ. Θεσσαλονίκη [https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/14822#page/1/mode/2up].
- Λύκας, Δ. (1980), *Σοφοκλέους Αίας. Αρχαίον Κείμενον - Εισαγωγή - Μετάφρασις*, Αθήνα: Πάπυρος.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν. (2012), *Σοφοκλής. Αίας, Μετάφραση-Επιλεγόμενα*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Μιστριώτης, Γ. (1888), *Τραγωδίαί Σοφοκλέους Εκδιδόμεναι μετά σχολίων. Αίας*, Αθήναι: Τυπογραφείον Π. Δ. Σακελλαρίου.
- Μπαζάκου -Μαραγκουδάκη, Στ. (1996), *Σοφοκλής Αίαντας*, Αθήνα: ΔΙΑΝ.
- Μπάλτας, Αθ. Αλεξ. (1998), *Σοφοκλέους Αίας, Αρχαίο Κείμενο - Εισαγωγή- Μετάφραση, Σχόλια* Α.Ε. Καραπαναγιώτης, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2019), *Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπλάνας, Γ. (2012), *Σοφοκλής Αίας, Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια*, Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδης.
- Μύρης, Κ.Χ. (2008), *Σοφοκλέους Αίας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Παπαδόδημα, Ε. (2018), *Σοφοκλέους Αίας. Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια*, Αθήναι: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας.
- Περοδασκαλάκης, Δ.Ε. (2012), *Σοφοκλής. Τραγικό θέαμα και ανθρώπινο πάθος*, Αθήνα: Gutenberg.
- Schnapp, A. (1997), *Le chasseur et la cité. Chasse et érotique dans la Grèce ancienne*, Paris: Albin Michel.
- Segal, C. (1989), "Drama, Narrative, and perspective in Sophocles' *Ajax*", *Sacris Erudiri* 31: 395-404.
- _____ (1995), *Sophocles' Tragic World. Divinity, Nature, Society*, Cambridge-Massachusetts-London: Harvard University Press.

Stanford, W. B. (1963), *Sophocles Ajax with Introduction, Revised Text, Commentary, Appendixes, Indexes and Bibliography*, London & New York: St. Martin's Press.

Στεφανόπουλος, Θ. Κ. (2011), «Η μετάφραση της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας: Διαπιστώσεις και ερωτήματα», *Logeion* 1: 307-17.

Τοπούζης, Κ. (1992), *Σοφοκλής Αΐας, Μετάφραση - Εισαγωγή - Σχόλια*, Αθήνα: Επικαιρότητα.

Χριστοδούλου, Γ. Α. (1977), *Τὰ ἀρχαῖα Σχόλια εἰς Αἴαντα τοῦ Σοφοκλέους, κριτική ἔκδοσις*, Αθήνα: Φιλοσοφική Σχολή Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

(χ.σ.) (1998), *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.